

Пальшков К.Є.

## Ліберальні вчення Людвіґа фон Мізеса та Мілтона Фрідмана як теоретичне підґрунтя реформування планової економіки

*У статті розглядаються окремі положення вчень Людвіґа фон Мізеса та Мілтона Фрідмана, які у другій половині ХХ ст. стали на захист класичних ліберальних цінностей та заклали концептуальне підґрунтя ринкової економіки сучасного зразка. У працях вчених вихваляються фундаментальні для економіки західного типу цінності: вільний ринок, приватна власність, економічна і політична свобода та конкуренція. Водночас системно критикується економіка, побудована на планових засадах, як така, що не здатна забезпечити сталий соціально-економічний розвиток. Із падінням соціалізму ідеї Людвіґа фон Мізеса та Мілтона Фрідмана виступили ідейним підґрунтям для провідних реформаторів країн Східної Європи.*

**Ключові слова:** лібералізм, економіка, економічна свобода, політична свобода, конкуренція, соціалізм, капіталізм, власність.

*В статье рассматриваются отдельные положения учений Людвиг фон Мизеса и Милтона Фридмана, которые во второй половине ХХ в. стали на защиту классических либеральных ценностей и заложили концептуальное основание рыночной экономики современного образца. В трудах ученых восхваляются фундаментальные для экономики западного типа ценности: свободный рынок, частная собственность, экономическая и политическая свобода, конкуренция. Одновременно систем-*

*но критикуется экономика, построенная на плановых началах, как такая, которая не способна обеспечить устойчивое социально-экономическое развитие. С падением социализма идеи Людвиг фон Мизеса и Милтона Фридмана выступили идейным основанием для ведущих реформаторов стран Восточной Европы.*

**Ключевые слова:** либерализм, экономика, экономическая свобода, политическая свобода, конкуренция, социализм, капитализм, собственность.

*The article deals with some provisions of the teachings of Ludwig von Mises and Milton Friedman, which asserted classical liberal values in the second half of the XX century and has laid the conceptual foundations of the modern market economy model. In the writings of these thinkers praised fundamental for the economy of western-style values such as the free market, private property, economic and political freedom, competition. At the same time, the planned economy criticized as an unable to achieve sustainable socio-economic development. With the fall of socialism ideas of Ludwig von Mises and Milton Friedman became the ideological basis for the leading reformers of Eastern Europe.*

**Key words:** liberalism, economy, economic freedom, political freedom, competition, socialism, capitalism, property.

УДК 329.11

Пальшков К.Є.,  
кандидат політичних наук,  
доцент кафедри філософії та  
соціально-гуманітарних дисциплін  
Одеського державного університету  
внутрішніх справ

Із руйнуванням соціалістичного табору велика кількість держав, що протягом багатьох десятиліть була вимушена сповідувати ідеї соціалізму та комунізму, отримала змогу змінити ціннісні орієнтації в організації суспільно-політичного життя та обрати інший шлях розвитку. Ще на ранніх етапах посткомуністичної трансформації більшістю постсоціалістичних країн Східної Європи та Балтії в тому чи іншому ступені було підтримано західний вектор інтеграції. Для національних економік цих країн таке рішення означало проведення системних реформ на протилежних плановому мисленню ідейних засадах. Багато в чому таке ідейне підґрунтя склали вчення одних з провідних економістів та політичних філософів ХХ ст. Людвіґа фон Мізеса та Мілтона Фрідмана.

**Мета статті** полягає в огляді основних положень вчень Людвіґа фон Мізеса та Мілтона Фрідмана як продовження розробки класичних ліберальних цінностей та підґрунтя постсоціалістичних перетворень.

Як свідчать особисті зізнання провідних реформаторів, що безпосередньо керували та впроваджували демократичні перетворення в країнах

Східної Європи та Балтії, значний вплив на їхні дії та рішення справили засадничі принципи ліберальної доктрини.

У таких зізнаннях, зокрема, згадуються імена представника австрійської економічної школи, філософа й політичного мислителя, одного із засновників та керівників Товариства Монт-Пелерин – Людвіґа фон Мізеса, та найвідомішого діяча Чиказької економічної школи, лауреата Нобелівської премії з економіки (1976 р.) – Мілтона Фрідмана.

Так, аналізуючи дебати щодо ефективності соціалізму («дебати про соціалістичну калькуляцію»), колишній заступник прем'єр-міністра та міністр фінансів Польщі (1989–1991 рр., 1997–2000 рр.) та президент Національного банку Польщі (2001–2007 рр.) Лешек Бальцеревич зазначив: «Мене вразила наївність «соціалістичної сторони» у тих дебатах, що її представляв, зокрема, Оскар Ланґе, як і обґрунтованість позицій «антисоціалістичного» табору, що їх репрезентували Людвіґ фон Мізес та Фрідріх фон Гаєк. Я цілком поділяв іронічне пророцтво фон Мізеса про те, що ефективно реформування соціалізму передбачає, зрештою, повернення до капіталізму» [1, с. 37].

Як пише колишній віце-прем'єр-міністр та міністр фінансів Болгарії (2008–2013 рр.) Сімеон Дянков: «Ранніх реформаторів, таких як Лешек Бальцерович, Вацлав Клаус та прем'єр-міністр Естонії Март Лаар, надихали на їхні зусилля праці Фрідріха фон Гаєка та Мілтона Фрідмана» [1, с. 276–277].

Таким чином, праці Л. фон Мізеса та М. Фрідмана справили значний вплив на досягнення безальтернативності ринкового шляху розвитку. У статті автор пропонує звернутися до вихідних положень вчень Л. фон Мізеса та М. Фрідмана, які відстоювали у ХХ ст. ідеї класичного лібералізму. Із доктринальних міркувань автор не подає у публікації огляд вчення згаданого вище Фрідріха фон Гаєка, що вимагає окремого аналізу. Так, цей мислитель, вихваляючи ліберальні цінності, також перебував на неоконсервативних позиціях.

Л. фон Мізес витлумачував лібералізм як доктрину, що спрямована лише на поведінку людей у цьому світі. Учений писав: «Лібералізм – не релігія, не світогляд, не партія з особливими інтересами. Він не є релігією, оскільки не вимагає не віри, не відданості; у ньому немає нічого містичного і ніяких догм. Він не є світоглядом, оскільки не намагається пояснити світобудову, нічого не говорить і не прагне говорити про значення і мету людського існування. Він не є партією з особливими інтересами, бо не надає і не прагне надати якихось особливих переваг певній людині або групі. Лібералізм є чимось абсолютно іншим. Він є ідеологією, доктриною взаємин між членами суспільства й одночасно втіленням цієї доктрини в поведінці людей у реальному суспільстві» [5, с. 18].

Лібералізм, на думку Л. фон Мізеса, не має на меті нічого іншого, окрім підвищення зовнішнього, матеріального добробуту людей, у жодному разі не переймається їхніми духовними потребами. Лібералізм не обіцяє людям щастя чи вдоволення, що «залежать не від їжі, одягу чи притулку, а над усе від того, що людина плекає сама в собі» [5, с. 4], а лише надає можливості для задоволення всіх тих бажань, що можна задовольнити за допомогою речей матеріального світу.

Завзято обстоюючи ліберальні цінності (раціоналізм, приватна власність, свобода, мир, рівність, терпимість тощо, на яких засновані капіталізм і демократія), Л. фон Мізес піддавав нищівній критиці засадничі принципи соціальної держави з розширеними повноваженнями, визнаючи наявність центрального уряду в мінімальних формах. При цьому мислитель наголошував на тому, що йдеться не про безпідставне обмеження повноважень держави, а про необхідну міру, спричинену необхідністю захисту приватної власності. Філософ стверджує: «Було б неправильним представляти ставлення лібералізму до держави, говорячи, що він хоче обмежити сферу можливої діяльності

останньої або що він у принципі має відразу до будь-якої діяльності з боку держави в економічному житті. Про таку інтерпретацію загалом не може бути мови. Позиція, яку лібералізм посідає стосовно проблеми функцій держави, є неминучим наслідком його захисту приватної власності на засоби виробництва» [5, с. 10]. Дбайливе та шанобливе ставлення до приватної власності несумісне з одночасним визнанням права на власність держави й породжує необхідність обмеження впливу останньої.

Л. фон Мізес доводить переваги приватної власності на засоби виробництва, порівнюючи таку формацію з іншими типами організації економіки. У своєму вченні мислитель виокремив п'ять типів організації економічного життя суспільства: система приватної власності на засоби виробництва, де передбачено її періодичну конфіскацію та подальший перерозподіл; система синдикалізму; система державної власності на засоби виробництва (соціалізм або комунізм); інтервенціонізм (від лат. *interventio* – втручання), під яким дослідник розумів державне втручання в економічне життя; система приватної власності на засоби виробництва, яку в розвиненому вигляді варто розуміти як капіталізм.

Система приватної власності на засоби виробництва, що передбачає скасування нерівності в прибутках і достатку через її періодичний перерозподіл, за висловом Л. фон Мізеса, очевидно, призводить до зменшення продуктивності людської праці. Таких наслідків можна не помітити лише там, де землю (щодо якої ця система власне й має досвід практичного застосування) обробляють у найпримітивніший спосіб. Стосовно ж індустріально розвинених суспільств така система є взагалі абсурдною, оскільки «цілком безглуздо розформувувати молочну ферму, яка має весь комплекс сучасного технічного обладнання».

Нежиттєздатним, на думку Л. фон Мізеса, є й синдикалізм, що уособив ідею реалізації рівномірного розподілу майна до умов сучасної масштабної промисловості, через надання права власності на засоби виробництва працівникам, зайнятим у певній галузі промисловості. Рівність у розподілі власності в цьому випадку не може бути досягнута з огляду на нерівномірні пропорції матеріальних і людських чинників у різних галузях виробництва. Тому спроба застосування синдикалізму неодмінно призведе до того, що частки власності, які отримують представники різних виробництв, виявляться не різними. Мислитель зазначав: «Насправді синдикалізм як суспільний ідеал є настільки абсурдним, що лише недалекі люди, які недостатньо роздумували над проблемою, наважувалися захищати його в принципі» [5, с. 15].

Під соціалізмом або комунізмом Л. фон Мізес розумів економічну систему, за якої власність і

право використовувати будь-які засоби виробництва зрештою належать державі. У цьому випадку неважливо, як розподілені суспільні дивіденди – рівною мірою або в якийсь інший спосіб. На ідентифікацію певного суспільства як соціалістичного також не впливає те, чи право власності на засоби виробництва формально передано державі, чи приватні власники номінально зберігають його за собою, у той час як їх використання можливе лише в регламентованому директивами держави порядку. В обох випадках декларування приватної власності набуває номінального характеру, оскільки, коли лише держава вирішує, що і як треба виробляти та кому і за якою ціною продавати, сутність інституту приватної власності спотворюється. Крім того, зникає капіталізм, що втрачає свій основний рушій – прагнення підприємців до отримання прибутку.

Л. фон Мізес трактував інтервенціонізм як тип організації економіки держави, де «система приватної власності, регульована, контрольована й керована окремими владними постановами (актами інтервенції)», та який умовно перебуває між соціалізмом і капіталізмом. Попри те, що ця економічна система умовно розташована вище за комуністичну, державне регулювання містить величезну кількість ризиків для ринку. Мислитель зазначає: «Держава, цей суспільний апарат примусу й насильства, є, за необхідністю, гегемоністичним органом» [4, с. 492]. Якби держава мала змогу посилити свій вплив на власний розсуд, вона б скасувала ринкову економіку, замінивши її тоталітарним соціалізмом.

Отже, за міркуваннями Л. фон Мізеса, єдиною здатною до існування системою є приватна власність на засоби виробництва. Суспільне виробництво в ній означає, що в межах вільного ринку індивід не зобов'язаний комусь підкорятися чи ставати володарем над кимось. Даючи щось іншим людям, він діє з власної волі заради отримання винагороди з боку тих, хто одержав товари або послуги від нього. Він вільно обмінюється товарами й послугами, не виконуючи примусової праці та не сплачуючи данину. Втім, у цьому випадку індивід не є повністю незалежним. В умовах вільних ринків він залежить від інших членів суспільства, і така залежність взаємна. Покупець залежить від продавця, тоді як продавець – від покупця.

У разі системи з приватною власністю на засоби виробництва умовами існування суспільства слугують воля та свобода, яку, за переконанням Л. фон Мізеса, можна характеризувати лише в межах суспільних відносин між людьми. При цьому, як зазначено, абсолютна незалежність індивіда в межах суспільної системи неможлива. У суспільстві кожен індивід залежить від розміру внеску, що готові зробити інші індивіди в його добробут, в обмін на внесок цього індивіда у примноження їхнього доходу.

Сутність суспільства в такому випадку полягає у взаємному обміні послугами. Громадяни є вільними лише тією мірою, якою вони можуть робити вибір. Отже, власне свобода існує лише там, де індивіди можуть обирати варіант поведінки. Якщо ж люди вимушені погоджуватися з умовами обміну або на них чинять тиск, варто говорити про відсутність свободи.

Маючи переконання в тому, що свобода є неподільною, Л. фон Мізес зазначає, що в разі втрати економічного суверенітету індивід втрачає й політичний суверенітет. Планова економіка, що підміняє вільний ринок, у політичній сфері заснована на однопартійності, яка унеможливорює політичну незалежність громадян. Філософ стверджує, що людина, яка не має права робити вибір із різних консервів або з мила, також позбавлена права робити вибір із різних політичних партій та програм, а також обирати посадових осіб.

Безальтернативно обстоюючи принцип *“laissez-faire”* (невтручання), Л. фон Мізес наголошує на тому, що його застосування не передбачає дії бездушних механічних сил. У цьому випадку кожна особа має право обирати спосіб, у який вона бажає брати участь у суспільному розподілі праці. Водночас споживачі мають самостійно визначати, що повинні виробляти підприємці. Заперечення ж цього принципу й застосування державою плану як засобу регулювання економіки означають формування всіх правил урядом і забезпечення їх виконання силою апарату примусу та насильства.

М. Фрідман, поділяючи ідеї та цінності класичного лібералізму, заперечував окремішність економічної й політичної свобод, обґрунтовуючи існування тісного зв'язку між ними. Критикуючи популярний на той час «демократичний соціалізм», дослідник акцентував увагу на неможливості одночасного існування індивідуальної свободи та економічної моделі соціалістичного зразка. Вчений доводив, що соціалістичне суспільство не може гарантувати індивідуальну свободу, життєздатними є лише певні комбінації економічних і політичних моделей.

Вихваляючи економічну свободу, М. Фрідман також характеризував її як необхідну умову політичної свободи. Постаючи засобом досягнення політичної свободи, капіталістичний економічний устрій впливає на концентрацію й розосереджує політичну владу. Це відбувається тому, що тип економічної системи, який забезпечує ринкову свободу й конкуренцію всіх суб'єктів ринку (капіталізм), відмежовує економічну владу від політичної, надаючи в такий спосіб змогу одній збалансувати іншу. Водночас М. Фрідман зауважував, що наявність економічної свободи не є достатньою умовою для затвердження політичної свободи. Незважаючи на те, що фашистський режим в Італії, Іспанії, Німеччині та імперський лад Росії в десятиліття

перед Першою світовою війною, у Японії – перед Першою та Другою світовими війнами відрізнялися широкою реалізацією економічної свободи, назвати ці устрої політично вільними не можна.

М. Фрідман доводив неможливість реалізації політичної свободи індивіда в соціалістичному суспільстві, порівняно з капіталістичним, вдаючись до прикладів. У капіталістичному суспільстві людина може вільно агітувати на користь змін у структурі суспільства, зокрема реформування типу економічних відносин у напрямі, який вона вважає за потрібне, наприклад, соціалізму. Таку діяльність, що безпосередньо фінансують заможні люди, які вбачають у цих «інвестиціях» доцільність, у вільному суспільстві визнають абсолютно законною, аби тільки вона не була підкріплена заходами силового впливу. У соціалістичному ж суспільстві перед людиною, яка хоче вільно агітувати за капіталізм, постає низка проблем. Зокрема, виникає проблема грошей, які за соціалізму важко накопичити в достатній для широкої агітації кількості. Навіть якщо й припустити, що в суспільстві є люди, у яких наявні чималі заощадження, практично неможливо уявити фінансування ними «підривної» за своєю суттю агітаційної діяльності.

Надмірна державна участь дискредитує й інші економічні моделі. М. Фрідман привертає увагу до промовистого прикладу з В. Черчиллем. Незважаючи на те, що В. Черчилль був відомим британцем, членом парламенту, экс-міністром уряду, йому з 1933 р. й до початку Другої світової війни не давали змоги виступити на британському радіо, що перебувало під державною монополією, яку реалізувала Британська корпорація радіомовлення. Отже, людині, чия позиція здавалася «суперечливою», забороняли звертатися до широкої аудиторії співвітчизників, аби запобігти загрози з боку фашистської Німеччини.

На окрему увагу заслуговують положення М. Фрідмана щодо ролі уряду у вільному суспільстві. Учений визнавав потребу в уряді, який має існувати у вигляді форуму, регламентувати «правила гри», виконувати роль судді, що роз'яснює правила та забезпечує їх виконання.

Перешкоду на шляху до економічного зростання дослідник убачав у розширенні соціальних видатків держави, кошти на які надходять від оподаткування суб'єктів ринку.

Підтримуючи право кожної особи на базову освіту, М. Фрідман уважав, що держава не повинна фінансувати надання послуг із професійної й технічної освіти, це мають робити публічні та приватні заклади на конкурентних засадах.

У межах валютної системи М. Фрідман підтримував гнучкий або плаваючий курс валюти, що

визначають на вільному ринку, керуючись угодами між приватними валютними дилерами. На думку економіста, валютний курс потрібно визначати подібно до цін на будь-які інші товари й послуги, що змінюються постійно. Виступаючи, крім того, за скасування обмежень у міжнародній торгівлі, М. Фрідман уважав, що лише такими заходами можливо збалансувати економіку, забезпечити процвітання світової спільноти, заснованої на вільній багатосторонній торгівлі [2, с. 701].

В більшій або меншій мірі концептуальні ідеї Л. фон Мізеса та М. Фрідмана були вдало використані у реформуванні національних економік всіма постсоціалістичними країнами Східної Європи та Балтії, а саме: Польщею, Угорщиною, Чехією, Словаччиною, Болгарією, Румунією, Латвією, Литвою та Естонією. Про правильність ідейного підґрунтя посткомуністичної трансформації вказаних країн свідчать їх значні політичні та економічні успіхи. Зокрема, всі наведені країни досягли стратегічної мети у вигляді інтеграції до європейської демократичної спільноти.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Велике переродження. Уроки перемоги капіталізму над комунізмом / [А. Аслунд, Л. Бальцеревич, К. Бендукідзе та ін.]. – Л. : Видавництво старого лева, 2015. – 436 с.
2. Історія політичної думки : [підручник] / [за заг. ред. Н. Хоми, І. Алексеєнко, Т. Андрущенко, О. Бабкіна та ін.]. – Л. : «Новий Світ – 2000», 2016. – 1000 с.
3. Мизес Л. Свобода и собственность / Л. Мизес [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://r-e-e-d.com/wp-content/uploads/2014/08/116r\\_Mises\\_Liberty\\_and\\_Property.pdf](http://r-e-e-d.com/wp-content/uploads/2014/08/116r_Mises_Liberty_and_Property.pdf).
4. Мизес Л. Капіталізм, ринок і свобода / Л. Мизес // Лібералізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С. 489–495.
5. Мизес Л. Лібералізм у класичній традиції / Л. Мизес // Лібералізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С. 3–19.
6. Мизес Л. Сутність принципу laissez-faire / Л. Мизес // Лібералізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С. 759–761.
7. Фрідман М. Взаємозв'язок між економічною і політичною свободою / М. Фрідман // Лібералізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С. 496–503.
8. Фрідман М. Роль уряду у вільному суспільстві / М. Фрідман // Лібералізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С. 774–783.
9. Шахай А. Філософія політики / А. Шахай, М. Якубовски. – Х. : Гуманитарний Центр, 2011. – 234 с.